

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК [394:27-722.5(477.43/.44) «185/190»]:050.482

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-29-94-100>

Ірина Батирєва

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

Повсякденне життя православного духовенства Поділля другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках часопису «Подольские епархиальные ведомости»

Анотація. У статті, на основі вивчення часопису «Подольские епархиальные ведомости», досліджується ряд питань повсякденного укладу життя й побуту подільського духовенства: соціально-правового та матеріального становища духовенства; службових обов'язків та громадських зобов'язань священників; господарської діяльності та землекористування; державного утримання священників та їх сімей; взаємовідносин церковнослужителів з різними соціальними верствами поділля у другій половині XIX – початку XX ст.

Ключові слова: ПЕВ, священник, духовенство, треби, матеріальне забезпечення.

Повноцінне національне й культурне відродження України потребує аналізу історичного шляху українського народу, осмислення процесів його культурного та духовного життя. Православне духовенство – важливий складник соціальної структури населення, без якого неможливе вивчення повсякденного життя і побуту усього населення України. Систематизація та аналіз публікацій в офіційному періодичному виданні «Подольские епархиальные ведомости» (далі – ПЕВ), яке стосується безпосередньо подільського духовенства, уможливорює обстеження його становища та ролі в суспільному розвитку, що доповнить дослідження регіональної історії, соціальної історії.

Першими огляди єпархіальних відомостей здійснили І. Житецький [8] та Ю. Сіцінський [41]. Загалом дореволюційна історіографія позначена накопиченням фактографічного матеріалу, спробою систематизації публікацій ПЕВ та відсутністю належного наукового інструментарію. У період з 1918 по 1991 роки, історіографія, яка формувалася в умовах радянської дійсності, визначалася приховуванням багатьох подій, необ'єктивним тлумаченням процесів, що відбувалися в церковному житті, упередженим ставленням до діячів церкви, накладалося табу на все, що стосувалося релігії. Одночасно працювали й закордонні студії. Заслуговує на увагу праця А. Карташова [15], в якій детально проаналізовано взаємини церкви з державою, описано становище вищих ієрархів, парафіяльного духовенства XIX ст.

Пожвавлення в розробці церковної проблематики починається з кінця 1980-х років. З 1991 р. у висвітленні означеної тематики значних успіхів досягла подільська наукова школа. На особливу увагу заслуговують праці Л. Баженова [2] та В. Прокопчука [39]. Деякі доповнення в цьому напрямі здійснили в кандидатських дисертаціях Ю. Земський [13], О. Кошель [18], І. Батирєва [3]. Цінним історіографічним надбанням є праці О. Комарницького та Н. Макогончука [16], О. Григорук [4] з описом релігійного життя краю, повсякденного життя подільського духовенства, позиції рядового священства краю у складних суспільно-політичних обставинах XIX – початку XX ст.

Метою статті є дослідження питань повсякденного укладу життя й побуту подільського духовенства на основі вивчення часопису «Подольские епархиальные ведомости».

Протягом XIX – початку XX ст. духовно-релігійне життя Поділля визначала російська православна церква. З приєднанням Правобережжя соціально-правове становище місцевого духовенства змінилося, православ'я отримало статус державної релігії. Хоча церковні власті, спираючись на державу, забезпечили собі повне підпорядкування прихожан, у другій половині XIX ст. стало широко проявлятися взаємне відчуження й недовіра між парафіянами та священниками. Насамперед це було пов'язане із заборонаю церковним громадам обирати собі духівників, яких призначав церковний Синод.

Узагальнення матеріалів ПЕВ дозволяє стверджувати, що релігійне життя протягом другої половини XIX – початку XX ст. було досить різноманітним, багато в чому суперечливим. Часткова деформація організації церковного устрою призвела до погіршення відносин у середовищі самого духовенства [1; 27]. Спостерігався ряд протиріч між чорним та білим духовенством, між ієрархами та рядовими священниками, між священнослужителями й кліром [10; 11]. Відносини між старшим духовенством (священниками) і молодшим

(псаломщиками, дияконами) особливо загострилися після запровадження в єпархіях загального виборчого права для кліриків. Священники почали скаржитися на різке зниження виконавчої дисципліни. Псаломщики та диякони, отримавши рівноправність на благочинних зібраннях, часто зверталися з проханнями про підвищення оплати, скаржилися на службові утиски. Зустрічались випадки, коли представники молодшого духовенства відкрито ігнорували керівництво й самовільно відлучалися з роботи [45, с. 257-258].

Велика кількість опублікованих матеріалів часопису констатувала недоброзичливе ставлення населення до священників та церковнослужителів [7; 24; 33; 35; 42], зниження рівня церковно-богослужбової дисципліни [8]. Парафіяни дозволяли собі вільно поводитися в церкві: вести дружні бесіди, сміятися, ходити по храму під час богослужіння. Подібна поведінка певною мірою залежала від порушення богослужбового статуту безпосередньо священниками, що було симптомом руйнування засад церковної культури. Так, була поширена практика сповідати по декілька осіб одночасно, що суперечило церковним канонам, адже сповідь мала здійснюватися наодинці й таємно.

Відносини у церкві між пастирем й парафіянами вкрай були загострені. Церковне життя для прихожан зводилося переважно до відвідання церкви й виконання християнських обов'язків, які контролювала поліція. Іншими словами, релігію перетворювали на театр. Поглиблювався розрив між духовенством та інтелігенцією, наприклад, світським особам забороняли бути повіреними у злочинах духовних осіб [14]. Остання вбачала в релігії лише моральне вчення, наполягала на ліквідації обрядів, священних дій, тобто її зовнішньої сторони. Характерними ознаками взаємовідносин стали ворожнеча, взаємні скарги, відсторонення від церкви. Хоча існували й парафії, де складалися доброзичливі відносини [15; 28].

Одними з основних меседжів ПЕВ було відновлення втраченого авторитету духовенства. Автори акцентували увагу на делікатності тогочасної ситуації, на поведінці духовенства в переломний момент історії. Беззаперечним є той факт, що духовенство, як потенційно могутня сила, не спроможне було об'єднатися. У їхньому середовищі сформувалося два табори: консервативний і ліберальний. Важливими причинами подібних розбіжностей стали бурхливі події суспільного життя, у яких духовенство виявилось дезорієнтованим [46], залишалося осторонь життя мирян [36], заглибленим у власні проблеми (наприклад, турбувалося про переведення до заможніших парафій [13]), не прагнуло до об'єднання, узгодженості в діях.

З кінця XIX ст. спостерігалися зміни в настроях сільських священнослужителів. Вони прагнули перейти на службу до міських церков [20], що пояснюється бідністю та неосвіченістю сільських жителів, кращим рівнем медичної допомоги в місті, відсутністю церковнопарафіальної землі, що не завжди була прибутковою на селі [37], а також зручністю у виборі місця навчання дітей. Міське життя більше сприяло самоосвіті, а благоустрій міських церков помітно відрізнявся від сільських.

Взаємне відчуження й непорозуміння між церквою і світською сферою зумовлювалися різними чинниками. Падінню авторитету сприяла й система стягування плати за виконання священниками своїх обов'язків [44; 19]. Через відсутність чіткої регламентації такої практики це провокувало постійні звинувачення в користолюбстві. На початку XX ст. почастішали випадки відмов прихожан від оплати за виконання треб [31; 34].

Важливою характеристикою повсякденного життя духовенства є питання наслідування парафій [43]. У XIX ст. частіше фіксуються випадки тривалого служіння при одній парафії. Подекуди мали місце династичні переходи парафій від батька до сина. З 1870-х років в Подільській єпархії рідко траплялися випадки послідовного переходу священницького місця нащадкам. Цікаво, що священники прагнули висвячувати на дяків та псаломщиків своїх синів [38]. У такий спосіб у духовній верстві підтримувалася спадковість та зміцнювалася корпоративність. Подібна практика проіснувала до періоду ліберальних реформ. Коли окремі служителі були бездітними, або мали тільки доньок, єпископ і консисторія після смерті служителя призначали на його місце позаштатного або молодшого за чином члена причту. Зафіксовано випадки, коли при переведенні священника до іншої парафії населення направляло до керівництва делегацію з проханням залишити їм улюбленого пастиря [32]. На початку XX ст. ситуація змінилася, оскільки чітко простежується тенденція до посилення плинності кадрів. Подекуди зміна священнослужителів відбувалася до чотирьох разів на рік. При частій зміні священників прибутковість парафії знижувалася [17].

Та найбільше ПЕВ подають відомості про матеріальне забезпечення духовенства. Щорічні публікації часопису дозволяють зробити висновки про досить високе фінансування духовенства Подільської єпархії [40; 25]. Варто зазначити, що українські єпархії, а особливо правобережні, значно краще фінансувалися державою, ніж власне російські. Так, у 1876 р. загалом в імперії платню отримували 58 % причтів парафіяльних церков, на українських землях – 96 %. Духовенство Київської, Подільської та Волинської єпархій отримувало на 20 % вищі оклади, ніж у середньому в імперії та в 1,8 р. більші, ніж у південно-східних регіонах України. Таке

привілейоване становище західних регіонів імперії пояснювалось необхідністю протидії католицьким та уніатським впливам, також це було елементом асиміляційної політики держави [22, с. 320-321].

Основними джерелами прибутків духовенства були: «жалування»[14], пенсії, виплата грошових допомог [23], натуральна та грошова оплата за відправлення треб [9]. Причти Подільської єпархії отримували жалуванням від казни згідно зі штатним розписом з призначенням місячного жалування [17, с.136]. Плата за відправлення треб (молебні, панахиди, сорокоусти, освячення будинків та ін.) була для духовенства другим, надзвичайно різноманітним джерелом отримання прибутків. У середньому їх розмір коливався в межах від 3 до 2 тис. руб. на рік.

Для з'ясування питання про матеріальне становище духовенства та його платоспроможність, можна взяти за приклад розрахунки, зроблені сільським священиком Подільської єпархії [26]. Місячні прибутки: жалування – 120 руб. (середній оклад); прибутки з ружної землі – 47 руб.; прибутки з парафії – 36 руб. Усього – 203 руб. Витрати: робітник – 20 руб.; робітниця – 15 руб.; нянька – 10 руб.; утримання коня – 30 руб.; утримання корови – 20 руб.; опалення – 25 руб.; освітлення – 15 руб.; оренда житла – 15 руб.; одяг для себе й для прислуги – 60 руб. Усього – 210 руб. У цих розрахунках не вказано окремі види витрат: відкладання коштів для майбутнього придбання земельних ділянок та житла, виховання дітей, витрати на медичні послуги й передплата церковної періодики. Так, матеріальне забезпечення сільського духовенства мало відмінності від духівництва, яке здійснювало своє служіння в містах у традиційній сумі пожертвувань та виконанні певних треб. На відміну від багатьох інших єпархій Подільська, загалом, мала задовільне матеріальне становище. І хоч у середині XIX – на початку XX ст. церква залишалася великим землевласником, а священнослужителі – досить заможною верствою, все ж у 1870-90-х роках простежується відтік студентів із духовних семінарій. Це певною мірою свідчило про поглиблення кризи в духовному відомстві.

Отже, матеріали ПЕВ є важливим джерелом для з'ясування якісних і кількісних показників щодо православного духовенства Подільської єпархії. Упродовж зазначеного періоду православне духовенство на українських землях під тиском російського самодержавства пройшло шлях від духовних наставників православного люду до привілейованого суспільного стану з регламентованою не тільки професійною діяльністю, а й побутовим життям. Було зведено до формалізму, а потім і ліквідовано виборність парафіяльного духовенства, впроваджено систему заохочень та державних нагород священно- і церковнослужителям. Матеріально-побутові умови життя православного кліру сільських парафій Подільської єпархії законодавчо регламентувалися, підвищився добробут сільського духовенства, поліпшилися матеріально-побутові умови його життя, але церква остаточно підпорядковувалася державній владі. Повсякденна господарська діяльність сільського священства, зважаючи на особливості соціального положення парафіяльних пастирів, укладу їх побутового та родинного життя, була тісно пов'язана із працею на землі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Z. По поводу частых жалоб псаломщиков на обиды и притеснения их священниками // ПЕВ. 1897. № 37-38(неоф. ч.). С. 985-999.
2. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. 470 с.
3. Батирева І.М. Традиційна культура Поділля у дослідженнях другої .) : дис. ... к-та істор. наук : 07.00.05. Київ, 2005. 249 с.
4. Григорук О. «Подольские епархиальные ведомости» як джерело вивчення історії Поділля // Укр. іст. зб. К. 2009. № 12. С. 47-49.
5. Доброе слово в защиту духовенства // ПЕВ. 1882. №33 (неоф. ч.). С. 415-416.
6. Доорохольский Н. Как наши крестьяне молятся Богу (из пастырских наблюдений) // ПЕВ. 1902. № 21(неоф. ч.). С. 489-497.
7. Доорохольский Н. Чего требуют крестьяне от своего приходского священника // ПЕВ. 1903. № 18(неоф. ч.). С. 710-718.
8. Житецкий И. «Епархиальные Ведомости» южнорусских губерний в 1890 г. (Волынские, Воронежские, Донские, Кишиневские, Курские, Минские, Подольские, Полтавские, Таврические, Херсонские и Черниговские) // Киевская старина. 1891. № 9. С. 508-516.
9. Замена, по высочайшему повелению, натуральных повинностей прихожан в пользу духовенства Юго-западных губерний поземельным денежным сбором // ПЕВ. 1867. № 7(оф. ч.). С. 69-71.
10. Замечание благочинным за невнимательность по службе и пристрастное отношение в деле о невыделе причетнику церковной земли // ПЕВ. 1882. № 48(оф. ч.). С. 583.

11. Запрещение священникам притеснять причетников требованием от них черной работы в свою пользу // ПЕВ. 1864. № 23 (оф. ч.). С. 311.
12. Запрещение совершать таинство крещения в домах прихожан // ПЕВ. 1892. №14 (оф. ч.). С. 277-278.
13. Земський Ю.С. Подільський єпархіяльний історико- статистичний комітет (1865-1920) : автореф. дис... канд. іст. наук. Київ, 1997. 17 с.
14. К вопросу об обеспечении сельского прав. духовенства // ПЕВ. 1863. № 10(неоф. ч.). С. 406-420.
15. Карташев А. В. Очерки по истории русской церкви: собр. соч. в 2 т. / А.В. Карташев. М. : ТЕРРА. 1992.
16. Комарницький О.Б., Макогончук Н.В. «Подольские епархиальные ведомости» як джерело до вивчення церковної історії Поділля (за матеріалами неофіційної частини) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т.6. С. 191-203.
17. Корсовецкий И. К вопросу об улучшении быта духовенства // ПЕВ. 1896. №10 (неоф. ч.). С. 136.
18. Кошель О.М. Краєзнавство, історія й культура Поділля у діяльності представників православної та римо-католицької конфесій XIX – початку XX ст. : автореф. дис... канд. іст. наук. Чернівці. 1999. 20 с.
19. Куклярский Д. Материальное положение белого духовенства в XIX столетии // ПЕВ. 1886. № т2 (неоф. ч.). С. 33-49.
20. Меры к ограничению стремлений священников перемещаться с одного прихода на другой // ПЕВ. 1892. № 16 (оф.ч.). С. 34-336.
21. Меры к ограничению стремлений священников перемещаться с одного прихода на другой // ПЕВ. 1892. №16 (оф.ч.). С. 34-336.
22. Меша В. Г. Матеріальне становище духовенства в Україні 1875 - 1900 рр. // Південний архів. Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. Вип. XXVIII – XXIX. С. 320-321.
23. Назначение пенсий и единовременных пособий по Подольской епархии // ПЕВ. 1887. № 13(оф. ч.). С. 159-160; № 30(оф. ч.). С. 320; № 33-34(оф. ч.). С. 352; № 36-37(оф. ч.). С. 411-412.
24. Несколько слов по поводу статьи: «Фиктивные и истинный причины розни между духовенством и народом» (В «Подольском Листке» 1882 г.) // ПЕВ. 1882. № 23(неоф. ч.). С.283-286; № 25(неоф. ч.). С.308-311.
25. О вспоможении православному духовенству в Юго-Западном крае // ПЕВ. 1865. № 13(неоф. ч.). – С. 595.
26. О материальном обеспечении духовенства // ПЕВ. 1880. № 52 (оф.ч.). С. 630-631.
27. О наблюдении благочинными, чтобы священники не обижали младших членов причта невыделом им следуемой части церковной земли и узаконенных доходов // ПЕВ. 1862. № 2 (оф. ч.). С. 17-18.
28. О похвальном поступке священника, отказавшегося от перемещения на лучший приход по просьбе своих прихожан // ПЕВ. 1892. № 25(оф. ч.). С. 502.
29. О псаломщиках и диаконах, ищущих диаконского и священнического сана // ПЕВ. 1890. № 22 (оф.ч.). С. 895-896.
30. Обозрение епархиальных ведомостей южных епархий 1898 г. // Киевская старина. 1899. № 12. С. 158-163; 1900. № 4. С. 51-53.
31. Ответы редакции: Какие добротные приношения прихожан составляют личное вознаграждение одного священника и какие одного псаломщика? // ПЕВ. 1898. № 43(неоф. ч.). С. 1177-1178.
32. Пастырь и приход // ПЕВ. 1898. № 6 (неоф. ч.). С. 303-310.
33. По поводу некоторых недоразумений между священниками и прихожанами // ПЕВ. 1876. № 21. С.445-452.
34. По поводу статьи «Об установлении определенной платы за церковные требы» // ПЕВ. 1863. № 3(неоф. ч.). С. 125-126.
35. По предмету улучшения отношений прихожан к его духовенству // ПЕВ. 1883. № 2. С. 25-28.
36. Практическое разрешение вопроса о противодействии революционной пропаганде в простом народе // ПЕВ. 1879. № 3 (оф.ч.). С. 67-69.
37. Предложение причтам, пользующимся церковным наделом более 30 десятин, уделять часть земли в пользу заштатных священно и церковнослужителей, их вдов и сирот // ПЕВ. 1880. № 33(оф. ч.). С. 410.
38. Предупреждение об оштрафовании священников, которые испрашивают себе лучшие приходы с целью передать прежние своим родственникам // ПЕВ. 1892. №13 (оф. ч.). С. 255-256.
39. Прокопчук В. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. К, 1995. 284 с.

40. Распределение хозяйственным управлением Св. Синода между причтами Подольской епархии причитающейся на ее долю части из 400,000 руб., отпущенных на увеличение содержания духовенства в Юго-западных губ. // ПЕВ. 1867. № 3(оф. ч.). С. 27-28.
41. Сецинский Е.И. Указатель «Подольских епархиальных ведомостей» за 1862-1905 годы (за все время издания их) / ред. газ. «Подол. епарх. ведомости». Каменец-Подольск, 1907. III. 1088 с.
42. Синицкий Д. Наш простолюдин в отношениях своих к пастырям церкви // ПЕВ. 1862. № 18(неоф. ч.). С. 576-589; № 19(неоф. ч.). С. 620-633; № 20(неоф. ч.). С. 651-666.
43. Сообщение духовенству, что лучшие в епархии приходы впредь будут даваться только в награду достойнейшим священнослужителям, а худшие – в наказание за проступки // ПЕВ. 1882. № 34. С. 422-423.
44. Установление таксы за исправление треб // ПЕВ. 1879. № 7(неоф. ч.). С. 266-269.
45. Федорів Ю. Історія Церкви в Україні / Ю. Федорів. Л. : Свічадо. 2007. 364 с.
46. Чего желает народная совесть от духовенства // ПЕВ. 1876. № 22(неоф. ч.). С.473-477.

Ирина Батырева

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Повседневная жизнь православного духовенства Подолья второй половины XIX - начала XX в. на страницах журнала «Подольские епархиальные ведомости»

Аннотация. В статье на основе изучения журнала «Подольских епархиальных ведомостей» исследуется ряд вопросов повседневного уклада жизни и быта подольского духовенства: социально-правового и материального положения духовенства; служебных обязанностей и общественных обязательств священников; хозяйственной деятельности и землепользования; государственного содержания священников и их семей; взаимоотношений с различными социальными слоями подолян во второй половине XIX - начале XX в.

Ключевые слова: ПЕВ, священник, духовенство, требы, материальное обеспечение.

ABSTRACT

Iryna Batyrieva

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynsky State Pedagogical University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

The Everyday Life of the Orthodox Clergy of Podillia of the Second Half of the XIX – the Beginning of the XX Centuries published in the “Podillian Diocesan News”

Based on research of the “Podillian Diocesan News”, a number of issues of the everyday life of clergy in Podillian are investigated such as: social, legal and financial situation of the clergy; official duties and public obligations of priests; economic activity and land management; state maintenance of priests and their families; relations with different social strata of the citizens in Podillia in the second half of the XIX – the beginning of the XX centuries.

During this period on the Ukrainian lands under the pressure of Russian autocracy, the Orthodox clergy went from spiritual mentors of the Orthodox people to a privileged social status regulated not only by professional activity, but also by everyday life. The election of the parish clergy was reduced to formalism, and then it was eliminated. Moreover, a system of encouragement and state awards to the saints and clerics was implemented. The characterization of the Orthodox clergy of the diocese of Podillia (number, social origin, nationality) was shown in the “Podillian Diocesan News”. Practical non-church activities of the clergy included medical care for citizens, struggle to raise the level of public morality (anti-alcohol campaign), sharing the best agricultural practice, and development of elementary education.

The Orthodox clergy's financial and living conditions in the diocese of Podolia were regulated by law, the rural clergy's welfare was increased, but the church ultimately obeyed the state authorities. In addition to state maintenance, the clergy were financed with the parishioners' money and income taxes. The everyday economic activity of the rural priesthood, due to the peculiarities of the social position of the parish pastors as well as the way of their domestic and family life, was closely linked to land use.

Key words: “Podillian Diocesan News”, priest, clergy, religious rite, financial support.

REFERENCES:

1. Z. Po povodu chastykh zhalob psalomshchikov na obidy i pritesneniya ikh svyashchennikami // PYeV. 1897. № 37-38(neof. ch.). S. 985-999.
2. Bazhenov L.V. Podillja v pracjakh doslidnykiv i krajeznaciv XIX-XX st. Kam'janecj-Podiljskij, 1993. 470 s.
3. Batyrjeva I.M. Tradycijna kuljtura Podillja u doslidzhennjakh drughoji .) : dys. ... k-ta istor. nauk : 07.00.05. Kyjiv, 2005. 249 s.
4. Ghryghoruk O. «Podoljskije eparkhialnye vedomosti» jak dzherelo vyvchennja istoriji Podillja // Ukr. ist. zb. K. 2009. № 12. S. 47-49.
5. Dobroe slovo v zashchitu dukhovenstva // PYeV. 1882. №33 (neof. ch.). S. 415-416.
6. Doorokhol'skij N. Kak nashi krestyane molyatsja Bogu (iz pastyr'skikh nablyudenij) // PYeV. 1902. № 21(neof. ch.). S. 489-497.
7. Doorokhol'skij N. Chego trebujut krestyane ot svoego prikhod'skogo svyashchennika // PYeV. 1903. № 18(neof. ch.). S. 710-718.
8. Zhitetskij I. «Yeparkhialnye Vedomosti» yuzhnorusskikh gubernij v 1890 g. (Volynskie, Voronezhskie, Donskie, Kishinevskie, Kurskie, Minskie, Podolskie, Poltavskie, Tavricheskie, Khersonskie i Chernigovskie) // Kievskaya starina. 1891. № 9. S. 508-516.
9. Zamena, po vysochayshemu povelenu, naturalnykh povinnostey prikhozhan v polzu dukhovenstva Yugo-zapadnykh gubernij pozemelnym denezhnym sborom // PYeV. 1867. № 7(of. ch.). S. 69-71.
10. Zamechanie blagochinnym za nevnimatel'nost po sluzhbe i pristrastnoe otnoshenie v dele o nevydele prichetniku tserkovnoy zemli // PYeV. 1882. № 48(of. ch.). S. 583.
11. Zapreshchenie svyashchennikam pritesnyat prichetnikov trebovaniem ot nikh chernoy raboty v svoju polzu // PYeV. 1864. № 23 (of. ch.). S. 311.
12. Zapreshchenie sovershat tainstvo kreshcheniya v domakh prikhozhan // PYeV. 1892. №14 (of. ch.). S. 277-278.
13. Zems'kij Ju.S. Podil'skij jeparkhial'nyj istoriko- statystychnyj komitet (1865-1920) : avtoref. dys... kand. ist. nauk. Kyjiv, 1997. 17 s.
14. K voprosu ob obespechenii selskogo prav. dukhovenstva // PYeV. 1863. № 10(neof. ch.). S. 406-420.
15. Kartashev A. V. Ocherki po istorii russkoy tserkvi: sobr. soch. v 2 t. / A.V. Kartashev. M. : TYERRA. 1992.
16. Komarnic'kij O.B., Makogonchuk N.V. «Podoljskije eparkhialnye vedomosti» jak dzherelo do vyvchennja cerkovnoji istoriji Podillja (za materialamy neoficijnoji chastyny) // Osvita, nauka i kuljtura na Podilli: zb. nauk, pracj. Kam'janecj-Podil'skij: Oijum, 2006. T.6. S. 191-203.
17. Korsovetskij I. K voprosu ob uluchshenii byta dukhovenstva // PYeV. 1896. №10 (neof. ch.). S. 136.
18. Koshel'j O.M. Krajeznavstvo, istorija j kuljtura Podillja u dijalnosti predstavnykiv pravoslavnoji ta rymo- katolyc'koji konfesij XIX – pochatku XX st. : avtoref. dys... kand. ist. nauk. Chernivci. 1999. 20 s.
19. Kuklyarskij D. Materialnoe polozhenie belogo dukhovenstva v XIX stoletii // PYeV. 1886. № 2 (neof. ch.). S. 33-49.
20. Mery k ogranicheniju stremlenij svyashchennikov peremeshchatsja s odnogo prikhoda na drugoy // PYeV. 1892. № 16 (of.ch.). S. 34-336.
21. Mery k ogranicheniju stremlenij svyashchennikov peremeshchatsja s odnogo prikhoda na drugoy // PYeV. 1892. №16 (of.ch.). S. 34-336.
22. Mesha V. Gh. Material'ne stanovyshe dukhovenstva v Ukrajinі 1875 - 1900 rr. // Pivdennyj arkhiv. Kherson : Vydavnyctvo KhDU, 2008. Vyp. XXVIII – XXIX. S. 320-321.
23. Naznachenie pensij i edinovremennykh posobij po Podolskoy eparkhii // PYeV. 1887. № 13(of. ch.). S. 159-160; № 30(of. ch.). S. 320; № 33-34(of. ch.). S. 352; № 36-37(of. ch.). S. 411-412.
24. Neskolko slov po povodu stati: «Fiktivnye i istinnye prichiny rozni mezhdu dukhovenstvom i narodom» (V «Podolskom Listke» 1882 g.) // PYeV. 1882. № 23(neof. ch.). S. 283-286; № 25(neof. ch.). S.308-311.
25. O vspomozhenii pravoslavnomu dukhovenstvu v Yugo-Zapadnom krae // PYeV. 1865. № 13(neof. ch.). – S. 595.
26. O materialnom obespechenii dukhovenstva // PYeV. 1880. № 52 (of.ch.). S. 630-631.
27. O nablyudenii blagochinnymi, chtoby svyashchenniki ne obizhali mladshikh chlenov prichta nevydelom im sleduemoy chasti tserkovnoy zemli i uzakonennykh dokhodov // PYeV. 1862. № 2 (of. ch.). S. 17-18.
28. O pokhvalnom postupke svyashchennika, otkazavshegosja ot peremeshcheniya na luchshij prihod po prosbe svoikh prikhozhan // PYeV. 1892. № 25(of. ch.). S. 502.
29. O psalomshchikakh i diakonakh, ishchushchikh diakonskogo i svyashchennicheskogo sana // PYeV. 1890. № 22 (of.ch.). S. 895-896.

30. Obozrenie eparkhialnykh vedomostey yuzhnykh eparkhiy 1898 g. // Kievskaya starina. 1899. № 12. S. 158-163; 1900. № 4. S. 51-53.
31. Otvety redaktsii: Kakie dobrokhotnye prinosheniya prikhozhan sostavlyayut lichnoe voznagrazhdenie odnogo svyashchennika i kakie odnogo psalomshchika? // PYeV. 1898. № 43(neof. ch.). S. 1177-1178.
32. Pastyr i prikhoz // PYeV. 1898. № 6 (neof. ch.). S. 303-310.
33. Po povodu nekotorykh nedorazumeniy mezhdu svyashchennikami i prikhozhanami // PYeV. 1876. № 21. S. 445-452.
34. Po povodu statii «Ob ustanovlenii opredelennoy platy za tserkovnye treby» // PYeV. 1863. № 3(neof. ch.). S. 125-126.
35. Po predmetu uluchsheniya otnosheniy prikhozhan k ego dukhovenstvu // PYeV. 1883. № 2. S. 25-28.
36. Prakticheskoe razreshenie voprosa o protideystvii revolyutsionnoy propagande v prostom narode // PYeV. 1879. № 3 (of. ch.). S. 67-69.
37. Predlozhenie prichtam, polzuyushchimsya tserkovnym nadelom bolee 30 desyatin, udelyat chast zemli v polzu zashtatnykh svyashchenno i tserkovnosluzhiteley, ikh vdov i sirot // PYeV. 1880. № 33(of. ch.). S. 410.
38. Preduprezhdenie ob oshtrafovanii svyashchennikov, kotorye isprashivayut sebe luchshie prikhoty s tselyu peredat prezhnie svoim rodstvennikam // PYeV. 1892. № 13 (of. ch.). S. 255-256.
39. Prokopchuk V. Krajeznavstvo na Podilli: istoriya i suchasnistj. K, 1995. 284 s.
40. Raspredelenie khozyaystvennym upravleniem Sv. Sinoda mezhdu prichtami Podolskoy eparkhii prichitayushchysya na ee dolyu chasti iz 400,000 rub., otpushchennykh na uvelichenie soderzhaniya dukhovenstva v Yugo-zapadnykh gub. // PYeV. 1867. № 3(of. ch.). S. 27-28.
41. Setsinskiy Ye.I. Ukazatel «Podolskikh eparkhialnykh vedomostey» za 1862-1905 gody (za vse vremya izdaniya ikh) / red. gaz. «Podol. eparkh. vedomosti». Kamenets-Podolsk, 1907. III. 1088 s.
42. Sinitskiy D. Nash prostolyudin v otnosheniyakh svoikh k pastyryam tserkvi // PYeV. 1862. № 18(neof. ch.). S. 576-589; № 19(neof. ch.). S. 620-633; № 20(neof. ch.). S. 651-666.
43. Soobshchenie dukhovenstvu, chto luchshie v eparkhii prikhoty vpred budut davatsya tolko v nagradu dostoyneyshim svyashchennosluzhitelyam, a khudshie – v nakazanie za prostupki // PYeV. 1882. № 34. S. 422-423.
44. Ustanovlenie taksy za ispravlenie treb // PYeV. 1879. № 7(neof. ch.). S. 266-269.
45. Fedoriv Ju. Istorija Cerkvy v Ukraini / Ju. Fedoriv. L. : Svichado. 2007. 364 s.
46. Chego zhelaet narodnaya sovest ot dukhovenstva // PYeV. 1876. № 22(neof. ch.). S. 473-477.

Статтю надіслано до редколегії 21.04.2019 р.

Статтю рекомендовано до друку 30.05.2019 р

УДК 930.1(477)«20»:352.07(477.43/44)«1870/1917»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-29-100-109>

Дмитро Щербанюк

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
аспірант (Україна)

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
доктор історичних наук, професор (Україна)

Міське самоврядування на Поділлі 1870-1917 рр. в сучасній українській історіографії

Анотація. У статті проаналізовано сучасну українську історіографію з проблем діяльності органів міського самоврядування на Поділлі у другій половині XIX - початку XX ст. Більш детальному аналізу піддано праці, що стосуються Поділля означеного періоду. Наукові розвідки, присвячені іншим регіонам або ж виконані у загальноукраїнських масштабах, описані більш поверхово. У результаті зроблено висновок про недостатню розробку українськими вченими означеної теми, що слугуватиме завданням для подальших досліджень авторами цієї проблематики.

Ключові слова: історіографія, міська дума, міська управа, міське самоврядування, Поділля, реформи.

Реформа з децентралізації, що розпочалася в Україні з 2014 року, передбачає передачу повноважень та бюджетних надходжень від державних органів до органів місцевого